

4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / Іван Власовський. – Т. 4 (XX ст.). – Нью-Йорк – Бавнд-Брук, 1996. – 416 с.
5. Купранець О. Православна церква в міжвоєнній Польщі 1918 – 1939 рр. / О.Купранець. – Рим, 1974. – 235 с.
6. Макар Ю. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915 – 1947). Дослідження. Спогади. Документи / Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк. – Т. 1: Дослідження. – Чернівці: Букрек, 2011. – 880 с.
7. Міненко Т. Православна Церква в Україні під час Другої Світової війни 1939 – 1945 (Волинський період) / о. Тимофій Міненко. – Вінніпег – Львів: Логос, 2000. – Т. 1. – 392 с.
8. Скакун Р. «Нова унія» у Другій Речі Посполитій (1924 – 1939 рр.) / Роман Скакун // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / за ред. о. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса, Олега Турія. – Т. 5. – Львів: Місіонер, 2007. – С. 204 – 247.
9. Степанчук О. Проблема унормування правового статусу православної церкви в 20-30-х роках ХХ століття на Холмщині / Оксана Степанчук // Українознавство: наук. Громад.-політ. Культ.-мист. релігійно-філос. педагогічний журнал. – 2012. - №4. – С. 78 – 83.
10. Яцечко С. Становище православної церкви Холмщини та Південного Підляшшя у 20-х роках ХХ століття / Світлана Яцечко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 10 – 11 грудня 2008 р.). – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 126 – 130.

УДК 93/94(430)

Т. Кузьма

СПАЛЕННЯ КНИГ В НАЦИСТСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ НІМЦІВ

Стаття присвячена одній з трагічних сторінок історії Німеччини – публічному спаленню нацистами книжок, що не відповідали «арійському» духу. На основі двох контрастних пам'яток архітектури Берліну „Бібліотеки спалених книг” та „Сучасного книгодрукування”, аналізуються сучасні підходи німців до формування своєї колективної історичної пам'яті та її подальшої трансформації нащадкам.

Автор висновок, що характерним елементом німецької культури пам'яті в засудженні злочинів націонал-соціалістів є скульптурно-монументальний заклик сучасного суспільства до майбутніх поколінь про пам'ять катастроф, людських жертв і трагедій.

Ключові слова: історична пам'ять, нацизм, образ книги, спалення книжок.

The article deals with one of the most tragic pages in the history of Germany – the public burning of books that did not meet the “Aryan” spirit, by the Nazis. Based on two contrasting architectural monuments of Berlin, The Book burning memorial and Modern Book Printing, current approaches of the Germans to the formation of their collective historical memory and its subsequent transformation for descendants are analysed.

The author concludes that the characteristic element of German culture of memory in condemning the crimes of the National Socialists is sculptural and monumental appeal of modern society to future generations about the memory of the disasters, casualties and tragedies.

Key words: historical memory, Nazism, image of the book, book burning.

Той, хто забуває минуле, приречений на його повторення
проф. Крістоф Маркіус

В міському ландшафті німецької пам'яті не лише у традиційно звичному мистецтвознавчому, але й в історично-культурологічному аспекті особливо вирізняється незвичне архітектурне творіння – Бібліотека спалених книг (Затонула бібліотека) на площі Бебельплатц в Берліні, зведене у пам'ять про подію, що сталася на цьому місці 10 травня 1933 р. – публічне спалення нацистами близько 20 тисяч творів 149 авторів. Даній темі присвячено значну кількість досліджень в німецькій історичній науці. Однак, нам би хотілося не лише звернутися до одного з епізодів нацистської історії – акту книгоспалення, а й проаналізувати, як ця подія інтегрувалася в колективну пам'ять сучасних німців.

Відразу ж, після приходу до влади націонал-соціалістів, питання ідеологічної пропаганди та утвердження партійної концепції було поставлено в розряд першочергових. Ця функція покладалася на новостворене Імперське міністерство народної освіти та пропаганди, яке очолив гауляйтер Берліну Йозеф Геббельс. Важлива місія в просвітницькій кампанії покладалася на Німецький студентський союз та молодіжну організацію Гітлерюгенд, які мали поширити в університетах «Дванадцять тез проти негерманського духу». Ці положення закликали до „очищення” національної мови та літератури, протестували проти „єврейського духу розкладання” (до прикладу, п. 4 зазначав: „Наш найнебезпечніший ворог - євреї, і той, хто залежний від нього”, або п. 5: „Євреї може думати тільки по-єврейськи. Коли він пише німецькою, то він бреше. Німець, який пише німецькою, але думає не по-німецьки - зрадник!...” [14, s. 34] тощо) і вимагали, щоб університети стали центрами німецького націоналізму. Студенти як „духовні штурмові загони” створювали в кожному навчальному закладі „комітети боротьби”. Основний їх посил - кожен повинен почати з прибирання своєї власної полиці з „негативною літературою”, і закінчити в магазинах і публічних бібліотеках міста. Найрізноманітніші за жанром і спрямуванням книги „чорного списку” об'єднувало те, що лідерам нацистської партії здавалося „неарійським” духом.

Актом книгоспалення нацистський режим хотів, щоб університети запрягли їхній ідеології на „крові та ґрунті”. Через три місяці після приходу до влади Гітлера вогнища мали дати ясно зрозуміти: „націонал-соціалістична революція” не може бути реалізована, як пізніше написав нацистський автор, голова Імперської палати літератури Ганс Йост, „просто на столах, за якими вона писалася”. Він зазначав, що „відразу після захоплення влади необхідна найрішучіша чистка нашої словесності від чужих елементів, які водночас є і підривними елементами” [4]. Саме тому студенти і професори мали проявити до революції свою лояльність і підтримку.

Подібне аутодафе мало на меті залякати пересічних німців, які звикли поважати друковане слово, взяти повний ідеологічний контроль за літературним процесом, а також заручитися підтримкою молоді в демонстрації новою владою свого радикалізму. Револьюційний запал і юнацька амбітність студентів були вміло використані у майбутній інквізиції книг.

Дійсно, подібний заклик збентежив суспільство. „Антисемітизм став загальним надбанням німців”, писав історик Гьютц Алі у своїй книзі „Чому німці? Чому євреї?” [4]. Книжкові торговці активно підтримували нацистів у відборі літератури, а біржове видання офіційно опублікувало список заборони. До нього потрапили книги Генріха Манна, Еріха Кестнера, Артура Шнітцлера, Ліона Фейхтвангера, Курта Тухольски, Еріх Марії Ремарк, Стефана Цвейга, Рікарди Хух, Зигмунда Фрейда та багатьох інших – всі вони вважалися „аморальними” і „декадентськими”. Як правило, авторами були передусім соціалісти, пацифісти та євреї.

6 травня 1933 р. нацисти інсценували пограбування бібліотек і книгарень, тисячі томів було вивезено. В одному тільки Берліні під час нападу на Інститут сексуальних наук лікаря єврейського походження Магнуса Хіршфельда, який захищав права сексуальних меншин, нацисти конфіскували більше десяти тисяч праць. Винищення цілилося на духовні основи ненависної нацистам Веймарської республіки. Нація мала доказати, що вона „очистилася зовні та зсередини”, зазначав головний нацистський пропагандист Йозеф Геббельс [12].

На площу Опери вантажівками звозилися книги зі всього міста. Була атмосфера народного свята, грав камерний оркестр і тисячі глядачів вишикувалися вздовж маршруту для моторошного ритуалу. З приблизно 70 тис. чоловік були професори в мантиях, члени студентських організацій, об'єднань SA, SS і Гітлерюгенда. Оскільки вночі йшов дощ, то нацисти поливали вогонь бензином. Рейхсміністр Геббельс звертаючись до молоді, зазначив „... Ера роздутого єврейського інтелектуалізму добігає кінця. Триумф німецької революції розчистив дорогу для німецького шляху, і в майбутньому німець буде не просто книжною людиною, але ще людиною з сильним характером...” і закликав вкидати в полум'я інтелектуальне сміття минулого [16].

Спалювання книг відбувалося не лише на берлінській площі, а й у більш ніж 20 містах Німеччини. Винятком стала бібліотека у Лейпцигу, пізніше перетворена в Німецьку національну бібліотеку, де працівники потайки поховали книги, що підлягали спаленню. Безумовно, такий акт вандалізму викликав обурення міжнародної спільноти. Значно пізніше американський журнал Newsweek навіть назвав його „голокоством книжок” [18].

Ще задовго до відкритого переслідування нацисти вели облік неугодних авторів, куди потрапив, зокрема, письменник Еріх Марія Ремарк і його пацифістський твір „На західному фронті без змін”, якого було піддано безпрецедентній наклепницькій кампанії. Безглуздість звинувачень на адресу Ремарка сягла апогею, коли Гітлер зарахував письменника до французьких євреїв Крамерів (саме так читається прізвище Ремарк з кінця наперед). У 1929 р. в Гамбурзі студенти публічно спалили Версальський договір і Веймарську конституцію. Карл фон Отецький, редактор політичного журналу „Світова арена”, в 1931 р. також був засуджений за статтю, в якій викривалися порушення Версальського договору у військовій авіації. Тяжкі наслідки арешту він вже не пережив.

„Це було дивне відчуття, бути забороненим письменник і більше ніколи не бачити свої книги на полицях і вітринах книгарень” - писав пізніше дитячий письменник, автор спалених книг, очевидець подій Еріх Кестнер - „Я був єдиним автором, хто уважив цей спектакль своєю присутністю. Я стояв біля університету, затиснутий з усіх боків студентами, цвітом нації, одягненими у форму штурмових загонів, дивився, як вогонь лиже обкладинки наших книг, і слухав схвальні тиради цього мізерного брехуна. Похоронний вітер гуляв над містом...” [17].

Ще один автор, ельзаський письменник Рене Шикель, творів якого не було в списках для спалення, проте вони були вилучені з національних бібліотек пізніше, будучи у вигнанні, написав: „Якщо Геббельсу вдасться стерти наші імена з німецьких скрижалей, ми мертві. Привиди в діаспорі, в засушливій провінції. Вже наступне покоління не буде більше нічого знати про нас” [18].

Нацисти відкрили відверте цькування німецької культури, відомих письменників тих років та їх праці. На жаль, цей вчинок не був унікальним в історії Німеччини. Ще в 1817 р. німецькі студенти-націоналісти на Вартбургському фестивалі в пам'ять про „битву народів” проти військ Наполеона кинули у вогонь і спалили „кодекс Наполеона” і твори єврейських авторів. Після цього Генріх Гейне у 1820 р. в трагедії „Альмансор” написав „Це була лише прелюдія, там, де спалюють книжки, згодом спалюватимуть і людей” [4]. Він мав рацію: нацистське книгоспалення було тільки передумовою до масового вбивства цілих етнічних груп.

Сучасна Німеччина соромиться цього багаття, але не забуває про нього. Починаючи ще з 1947 р. щорічно 10 травня в Німеччині відзначають як День пам'яті про публічне спалення книг. А вже 80 років не такий вже великий історичний термін в контексті осмислення цих трагічних подій. Щось подібне відбувається в різних місцях планети і донині, можливо, в інших формах або іншими способами. Це частина способу життя там, де страх перед книгами, страх перед чужим розумом і розвитком дозволяє тоталітарному режиму використовувати його в своїх цілях.

В Німеччині процес повернення з небуття творів та імен їх авторів тривав десятиліттями. Вперше в 1976 р. про деякі, ще живих тоді, але випалених з пам'яті німців письменників вперше згадав журналіст Юрген Зерка і видав книгу „Спалені письменники”. Тоді ж під сильним враженням від книги бізнесмен Георг Зальцман почав збирати по букіністам дивом уцілілі книги з „чорного списку”. Сьогодні в його будинку під Мюнхеном зібрано 12,5 тис. томів, які він періодично представляє на спеціальні виставки.

У 1993 р. урядом Берліна було оголошено конкурс щодо культурної трансформації історичного місця Бебельплац. Через рік відбулося відкриття унікального меморіалу – „Бібліотеки спалених книг”, авторства ізраїльського скульптора Міхи Ульмана, батьки якого ще в 1933 р. мігрували з Німеччини [8, s. 1078].

Пам'ятник, який зовні, мабуть, найскромніший з тих, що відзначають місця злочинів нацистської епохи в Німеччині, являє собою великий квадратний підземний простір завглибшки 5 метрів, де вбудовані порожні білі стелажі бібліотеки місткістю для 20000 томів, що йдуть під землю і закриті зверху товстим склом. Пустота підсвічується знизу, що підкреслює основну ідею композиції – спалення книг не знищило світло знань. Поруч на табличці міститься надпис: „На цій площі 10 травня 1933 р. студенти-нацисти палили книжки”, а також використана пророча цитата Г.Гейне, книги якого були також спалені [7].

В уявленні Міхи Ульман бібліотека, книга – є засобом заповнення факту відсутності євреїв у країні, яких називають „народом книги”. Згідно юдаїзму, враховуючи примусове переселення та діаспору, „книга” трактується як традиція та опір [11, s. 126]; вона розглядається як символічне місце притулку для існування єврейських традицій. Не зображення, а слово стало центральним медіумом для передачі історії єврейських страждань.

Ульман описує свою бібліотеку як камеру-обскуру (темне приміщення з одним малим отвором, прототип фотографічного апарату – *автор*). У склі відбивається довкілля, люди і хмари. На його думку, розвиток відбувається в кожного в голові. „Пам'ять зовсім не залежить від сучасності. Пам'ять не видно, можна тільки відчутти, свідомо випробувати. Бебельплац – це місце знань. Те, що ми бачимо у пам'ятнику, дуже мало, це пусте місце, порожня бібліотека. Просто погляд всередину. Є кімната для того, щоб знали, або те що хотіли бачити і знати...” [3, s. 26].

Професор Берлінського університету мистецтв Стефані Ендліх у своєму есе акцентує увагу на важливій місії, яку Ульманова бібліотека відіграє у міжнародному мистецькому дискурсі. На відміну від Меморіалу пам'яті убитих євреїв Європи в Берліні, бібліотека не спрямовує погляд на кінцевий результат, а саме винищення і геноцид, а сягає начал, які були глибоко вкорінені в повсякденному житті людини та суспільства [10].

Ендліх розділила Меморіал Ульмана на дві кімнати, Negativ-простір і абстрактно всеосяжний простір. В образі порожньої бібліотеки, Negativ-простору, поєднуються втрата і наявність. Книги існують в голові відвідувача як предмети, і як інтелектуальний контекст. Негативний простір має сприйматися як серйозна метафора, як земельний отвір або укриття, яке закрите для доступу людини. Нічне освітлення інтерпретується нею як енергетичний центр, вічне світло, а скляна пластина є відображенням взаємодії між внутрішнім і зовнішнім, уявою і реальністю. „Перекладає здається дуже крихкою, заставляє тривожитися, що можна втратити рівновагу і провалитися в прірву. Іноді важливо знати, що десь щось існує, те, чого ми не можемо відразу побачити...” [9, s. 27].

Дійсно, тема порожнечі використовується не досить часто, вона має місце в ідеях більш новітнього мистецького меморіалу. Скажімо, Знакний будинок Крістіана Болтанського або Єврейський музей в тому ж Берліні, чи 12-метровий в землю фонтан Зигмунда Ашрота в Касселі тощо, всі вони вражають незвичайним оригінально-скромним скульптурним підходом, який здійснює потужний емоційний вплив. Вони ніби символізують ту порожнечу та відсутність, які виникли в Європі в результаті масового знищення єврейського населення.

Архітектурна композиція „Бібліотека спалених книг” відрізняється від інших проектів у Берліні не тільки в його просторових вимірах, які повинні стимулювати до колективного обговорення минулого, до усвідомлення національної провини та відповідальності. З реалізацією проекту Ульмана Бебельплац не втратила своєї автентичності. На перший погляд видно тільки порожнє місце в його історичному вигляді, і тільки коли підходиш до середини площі, саме там де горіли книги, бачиш пам'ятник: недоступна порожня кімната, яка передає ідею вразливості та втрати. Підземний простір завжди освітлений, його видимість трансформує матеріально неіснуюче, невидимість книг через пам'ять зворотнього усвідомлення того, що було знищено. „Нахиліться,

тоді ви зрозумієте, що опера, собор, факультет відображаються в склі”, – говорить старий чоловік, друг сім’ї Ульман, який іноді приходив на це місце і пояснює відвідувачам багатоплановість меморіалу, – „Свобода мистецтва, науки, релігії річ не минула. Вона повинна бути захищена” [6]. Даний меморіал постає в усій тонкості та красі і, можливо, саме завдяки цьому проявляється його суть як метафори потенційних небезпек сучасного суспільства. „Бібліотека спалених книг” містить подвійний лейтмотив, дуалістичний предмет сакралізації, оскільки пам’ятник книзі – це пам’ятник засобу збереження пам’яті.

Події 1933 р. знайшли своє відображення ще в одній скульптурі - „Сучасне книгодрукування”, яку було монтовано в Берліні на площі Бебельплац 21 квітня 2006 р. в рамках виставки „Ласкаво просимо до Німеччини, країни ідей”, присвяченій Чемпіонату світу з футболу в Німеччині в 2006 році. Цей двадцятиметровий пам’ятник вагою 35 тонн складався із 17 книг німецьких авторів, які розміщалися одна на одній стопкою. Скульптура встановлювалася в пам’ять про Йогана Гутенберга, німецького винахідника сучасного друкарського верстата (1450 р.), яким було вперше надрукував латинську граматику Доната, кілька папських індульгенцій та дві Біблії. Однак місце розташування пам’ятки було вибрано не випадково, саме на тому місці, де нацисти понад 70 років назад здійснили акцію вандалізму над книжками.

Логічність задуму підкреслюється тим, що чимала частина зазначених в скульптурі авторів – це „спалені автори” або ті, що мігрували з Німеччини в 1933 р. Безумовно, сучасні німці пишаються такими літературними постатями, величність пам’ятника це засвідчує і спонукає до роздумів про важливість книги та її роль в житті сучасної особистості.

Дизайн „Сучасного книгодрукування”, як і інших п’яти в цьому проєкті, був задуманий і реалізований берлінським дизайнерським агентством „Scholz & Friends Identify” під патронатом Президента Німеччини Хорста Кюллера. Британська газета The Times відразу ж прокоментувала такий підхід тим, що німці відмовляються від свого традиційного песимізму [15]. Виставка тривала до кінця вересня 2006 р., наприкінці якої цю скульптуру було демонтовано. Проте „Сучасне книгодрукування” залишило глибокий слід в пам’яті німців та гостей країни, як нагадування про величчя і мудрість цього виду творчості.

Значимість цього символічного тандему пам’яток скульптурно-архітектурного мистецтва на шану книзі засвідчує їх полярність: скульптура „Сучасне книгодрукування” ніби демонструє святість механізму народження книги, а „Бібліотека спалених книг” – навпаки відображає злочин проти книги, її загибель.

Вивчаючи обрану проблему, звернемо увагу й на цікаву комеморативну практику: за ініціативою Юргена Брайта і Каті Капеллен щорічно з 2009 р. 10 травня на Бебельплац проводиться акція „місце для читання” [4]. На 50-ти стільцях розкладаються книги авторів, щоб зберегти пам’ять про тих, хто постраждав у результаті спалювання книг. Колір крісел – червоний, помаранчевий і сірий, що символізують вогонь і попіл.

А в 2010 р. ізраїльський автор Хаїм Беер презентував переклад на німецьку мову свого роману „Бебельплац”, в якому це місце і пам’ятник спаленим книгам зіграли головну роль [5]. За словами керівника Центру європейсько-єврейських досліджень імені Мойсея Мендельсона Юліуса Шепса, „Бібліотека спалених книг” постає як більш дієвий меморіал книги, ніж обеліски з каменю або заліза” [13].

У 2012 р. Товариством сприяння меморіалу знищеним євреям Європи в Берліні була створена пересувна виставка під назвою „Спалені книги – переслідувані нацистами автори” покликана нагадати про знищення книг у нацистській Німеччині і про долі письменників, які зазнали гоніння в Третью рейсі. В рамках тематичного року, що проходить в Берліні під девізом „Знищені різноманіття” з січня по вересень 2013 р. виставка побувала на різних міських майданчиках. В експозиції, зокрема, цитуються слова ельзаського письменника Рене Шикеля: „Якщо Геббельсу вдасться стерти наші імена з німецьких скрижалей, ми мертві. Привиди в діаспорі, в посушливій провінції. Вже наступне покоління не буде більше нічого знати про нас” [18].

Сучасна політика пам’яті Німеччини базується на імперативі „Ніколи більше”, який передбачає, що історія повторюється і що необхідно запобігти цим повторенням, він звучить як заповідь людству пам’ятати про трагічні події. В найближчому майбутньому вже не залишаться очевидні нацистські злочини, тому культура пам’яті стоїть на порозі значних змін. Переосмислення минулого може означати тільки самокритичне усвідомлення негативних подій та їх наслідків, усвідомлення того, чого не можна робити, щоб суспільство не втратило духу людяності. А меморіали як установи історико-політичного, історико-етичного просвітництва зберігають пам’ять про історію ще й у тому сенсі, що вони допомагають молоді будувати „мости” між теперішнім і минулим, коли того вимагають гострі проблеми сучасності: скажімо, проблема неонацизму або використання потенційно небезпечних „аргументів” в актуальних дискусіях на тему інтеграції тощо. Німецький філософ Теодор Адорно з цього приводу зазначав: „Переосмислення минулого” означає критичну роботу над пам’яттю про минуле” [2, с. 565]. В Німеччині політика пам’яті ні в якому разі не обмежена власне політичною сферою, в неї, поряд з політиками та публіцистами, залучені також представники різних інших професійних груп з різними інтересами та стратегіями, які вони привносять в осмислення історії. Саме такий підхід до злочинного минулого одночасно означає роботу над історією громадянського суспільства в майбутньому.

Джерела та література

1. Ассман А. Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика [перев с нем. Б. Хлебников] / Алеяда Ассман. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 328 с.
2. Adorno Th. W. Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit? // Adorno Th. W. Gesammelte Schriften. Bd 10 / II. Frankfurt a. Main, 1977. – S. 555 – 572.
3. Akademie der Künste: Anmerkungen zur Zeit, Heft 37: „Grund zu erinnern”. Protest für den Erhalt des Mahnmals zur Bücherverbrennung von Micha Ullmann, Berlin. – 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hgb-leipzig.de/mahnmal/ulman.html>
4. Bebelplatz: Wo die Nazis vor 80 Jahren Bücher verbrannten [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.berlin.de/tourismus/insidertipps/3054987-2339440-bebelplatz-wo-die-nazis-vor-80-jahren-bu.html>
5. Be’er Ch. Bebelplatz. Berlin Verlag, Berlin 2010. – 318 s.
6. Das Mahnmal von Micha Ullman auf dem Bebelplatz in Berlin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buecherverbrennung33.de/mahnmal.html>
7. Die „Versunkene Bibliothek“ am Bebelplatz – Denkmal zur Erinnerung an die Bücherverbrennung [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.inberlin.de/2012/11/die-versunkene-bibliothek-am-bebelplatz-denkmal-zur-erinnerung-an-die-buecherverbrennung/>
8. Dubrau D. Architekturführer Berlin-Mitte. – Band 2. – Berlin, 2009. – S. 1078–1079.
9. Endlich S. Empfindliche Balance // Akademie der Künste: Anmerkungen zur Zeit, Heft 37 / „Grund zu erinnern”. Protest für den Erhalt des Mahnmals zur Bücherverbrennung von Micha Ullman, Berlin. – 2003. – S. 25-29.
10. Endlich S., Lutz Th. Gedenken und Lernen am historischen Ort. Ein Wegweiser zu Gedenkstätten für die Opfer des Nationalsozialismus in Berlin, hrsg. von der Landeszentrale für politische Bildung, 3., durchgesehene und korrigierte Aufl. – Berlin. – 1999.
11. James E. Young. Nach-Bilder des Holocaust in zeitgenössischer Kunst und Architektur, Hamburg. – 2002. – S. 126 – 133.
12. Goebbels-Rede zur Bücherverbrennung auf dem Opernplatz in Berlin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buecherverbrennung33.de/goebbelsrede.html>
13. Lüpke M. Cultural incineration: 80 years since Nazi book burnings [Електронний ресурс] / Marc Lüpke // Deutsche Welle. – 16. Mai 1933. – Режим доступу: <http://www.dw.de/cultural-incineration-80-years-since-nazi-book-burnings/a-16798958>
14. Richtlinien zur Vereinheitlichung der Hochschulverwaltung vom 1. April 1935. Abgedruckt in: Die Deutsche Hochschulverwaltung, Bd. 1, S. 34.

15. Ulrich P. Ideenloses Land der Ideen // Berliner Zeitung, 22. April, 2006.
16. Wider den undeutschen Geist! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Buecherverbrennung.de/_Feuerspruche/_feuerspruche.html
17. www.Blog.inberlin.de/2012/11/die-versunkene-bibliothek-am-bebelplatz-denkmal-zur-erinnerung-an-die-buecherverbrennung/
18. www.buecherverbrennung33.de/vor10mai1933.html

УДК 94.009.17(430+480)

Г. Невинна

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ КРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ФІНЛЯНДІЇ У 1930-Х РОКАХ

На основі мемуарів, матеріалів періодичних видань, зарубіжної та вітчизняної історіографії досліджено та висвітлено внутрішньополітичні процеси, що відбувались у Фінляндії у 1933-1939 рр.

Основна увага у дослідженні приділена вивченню складів урядів, парламентів держави, політичних лідерів і їх вплив на зміну зовнішньополітичних орієнтирів країни.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, уряд, парламент, політичний лідер.

On the basis of analysis of memoirs, materials of periodicals, foreign and domestic historiography, mutual relations of Germany and Finland in 1933-1939 have been researched and analyzed. Much attention in research of political partnership was paid to study of staff of and of the countries, and their influence on the change of foreign policy guiding lines of the countries.

Key words: international relations, foreign policy, government, parliament, political leader.

Країни Північної Європи, які на початку ХХ століття не перебували у вирі подій світової політики, знаходились осторонь основних збройних конфліктів, після Жовтневого перевороту в Росії одразу опинились у центрі уваги великих держав і коаліцій. У складній міжнародній ситуації кожна із держав Північної Європи намагалася гарантувати свої цілісність, суверенітет і майбутнє. Мова йшла про забезпечення як мінімум трьох чинників, які б сприяли цьому: по-перше, належної обороноздатності; по-друге, сильних і впливових союзників серед великих держав того часу; нарешті, по-третє, виваженої політики стосовно своїх більш потужних сусідів.

Консервативні кола уряду Фінляндії вважали, що для захисту своєї незалежності необхідна підтримка будь-якої великої держави. Йшлося, насамперед, про Німеччину. Але більш помірковано налаштовані політичні сили Фінляндії також розуміли, що пріоритетне співробітництво з Німеччиною не повинно шкодити фінській орієнтації на країни Скандинавії. Водночас і те, й інше мало здійснюватись лише в обмеженому взаємозв'язку. Такої позиції, однак, не поділяли крайньоправі політичні течії у Фінляндії. Як відзначив у своїх мемуарах маршал Г.К. Маннергейм, "існували кола, де відчужено ставились до думки про орієнтацію на північні країни", "... вони як і раніше, звертали погляд на Німеччину" [1, с.58].

Загалом *актуальність* дослідження визначається необхідністю всебічного та глибокого аналізу внутрішньої політики та її впливу на зовнішньополітичні орієнтації країн у міжвоєнний період. Це стосується нового прочитання і вивчення на основі сучасних наукових підходів і прийомів зовнішньополітичної діяльності Фінляндії в довоєнний період. Окрім того, вивчення даної тематики є актуальним для українських учених, оскільки сучасні політичні реалії, які відбуваються в Україні є подібними до фінських внутрішньополітичних процесів періоду, що вивчається.

Суспільно-політична актуальність теми, ступінь її вивчення визначає мету та завдання статті. *Метою* даного дослідження є вивчення процесу впливу внутрішньополітичних процесів, що відбувались у Фінляндії у міжвоєнний період, на зовнішньополітичні пріоритети. При дослідженні даної тематики автор ставить перед собою *завдання* вивчити ставлення органів влади, громадськості, засобів масової інформації Суомі до зовнішньої політики Фінляндії; вплив внутрішньополітичних процесів на вибір зовнішньополітичної орієнтації країни у досліджуваній період.

Дана тематика у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розглядалась лише частково, насамперед у контексті вивчення міжнародної політики довоєнного часу або розвитку радянсько-фінських і радянсько-німецьких стосунків до початку та в період Зимової війни, що, безумовно, актуалізує тему дослідження.

Не можна заперечувати, що зовнішня політика Фінляндії у 30-х рр. минулого століття була тісно пов'язана із внутрішньополітичною розстановкою сил, насамперед лінією уряду, президента та парламенту.

Залишивши Лігу націй, Німеччина почала порушувати умови Версальського договору, і таким чином бойкотувати систему Ліги націй загалом. Всі фінські політичні партії протидіяли цій політиці. Винятком була лише невелика фракція крайньоправих – Патріотичний народний рух (ПНР).

У Фінляндії крайньоправі втратили політичний вплив ще на початку 30-х рр. Починаючи з 1933 р., у парламенті була представлена тільки одна профашистська партія – Патріотичний народний рух. Вона мала лише 7% парламентських місць і діяла окремо від інших партій. У 1938 р. міністр внутрішніх справ У. Кекконен навіть оголосив дану партію поза законом, хоча його рішення потім було відмінено у судовому порядку. На виборах 1939 р. профашистська партія отримала 8 місць, або 4% від загального їх числа у парламенті. Це явно свідчило про загалом негативне ставлення в країні до фашистських ідей.

Невдачу фашизму у Фінляндії можна пояснити слабкістю керівництва чи суперництвом і розколом всередині рухів. Але, крім того, у даному регіоні фашизм зіткнувся з добре встановленою конституційною системою, заснованою на демократичних цінностях. З іншого боку, відносно більший вплив, який фашизм мав у Фінляндії, співвідноситься з тим фактором, що він діяв там в умовах демократії, яка нещодавно склалась, і конкурував з демократичними політичними силами, які також були новими на політичній арені і не мали достатнього досвіду, щоб ефективно діяти проти зростаючої хвилі фашизму.

З 1934 р. при владі перебував третій уряд Т. Ківім'які, який спирався на підтримку Націоналістична прогресивна партія (НПП). Парламентська база уряду Ківім'які звужилася, коли в лютому 1936 р. пішли у відставку міністри від Шведської народної партії (ШНП). Після цього уряд міг спиратися тільки на підтримку 11 депутатів від НПП. На парламентських виборах у липні того ж року фракція НПП втратила ще 4 депутатських мандати. Соціал – демократи завоювали додатково 5 місць, підвищивши рівень свого представництва до 83 голосів.

Перемоги Соціал-демократичної партії Фінляндії (СДПФ) на виборах 1933 і 1936 рр., відмежування Національної коаліційної партії (НКП) від крайньоправих і те, що Патріотичний народний рух (ПНР) залишалася невеликою за чисельністю партією, забезпечили збереження у Фінляндії демократичної системи. Фінський історик М. Якобсон так оцінив ці політичні зміни у парламенті: "І все ж демократія перемогла. Фінляндія була однією з кількох європейських країн, яка чинила опір хвилі антидемократичних сил, які поглинули більшу частину континенту у 1930-ті рр." [5, с.22]. Зміни у розстановці політичних сил на користь прихильників демократії сприяли також поліпшенню відносин між соціал-демократами і аграріями. Міжпартійні переговори про можливу співпрацю на урядовому рівні розпочалися у вересні 1936 р. Проект програми був готовий незадовго до падіння уряду Ківім'які.

Долю уряду Т. Ківім'які поставили під загрозу матеріали Центральної розшукової поліції, що проникли до преси у вересні 1936 р. У них йшла мова про т. з. "політику народного фронту" [3, с. 183]. Прем'єр – міністр захотів з'ясувати, наскільки широко